

УДК 94(477.87):336.745:336.748.5(47)“1945”

WPROWADZENIE WALUTY RADZIECKIEJ NA UKRAINIE ZAKARPACKIEJ w 1945 r.

Zbyšek ŠUSTEK

Instytut Historii Słowackiej Akademii Nauk,
ul. Klemensova 19, Bratislava, Slovenská Republika

У статті досліджено процес запровадження радянської грошової системи як одного з елементів становлення комуністичного режиму в Закарпатській Україні. Зазначено, що після звільнення радянськими військами Закарпаття, влада перейшла до Народної Ради, яка передала контроль над грошово-фінансовою системою краю Народному Банку Закарпатської України. У кінці 1944 р. і до листопада 1945 р. на Закарпатті в обігу перебували угорський пенгьо і чехословацькі крони, які використовувалися для розрахунків як військовиками всіх збройних сил у краї, так і цивільним населенням. Автором з'ясовано, що співвідношення валют в обігу становило – 75–80% пенгьо і 20–25% крона. У листопаді 1945 на Закарпатті була реалізована структурна грошова реформа і в обіг була запроваджена радянська валюта – рублі. Проведення грошової реформи здійснював вже Державний Банк СРСР, а не Народний Банк Закарпатської України. Грошові знаки, які перебували в обігу були обміняні на радянські гроші відповідно до встановлених владою пропорцій і відносно чітко визначених лімітів. Грошова реформа мала конфіскаційний характер й торкнулась навіть осіб із низькими доходами. Готівка, яка знаходилась у власності юридичних осіб (у державних, кооперативних, громадських установах і організаціях) мала бути депонована на рахунках Держбанку. Одночасно з реформою запроваджувались нові ціни на споживчі і промислові товари для населення, встановлювались нові податки. Автором проведено аналіз особливостей і наслідків реформування грошової системи Закарпатської України у порівнянні з подібними фінансовими заходами в інших європейських країнах, зокрема, у Польщі, Чехословаччині, Румунії, Австрії та Угорщині.

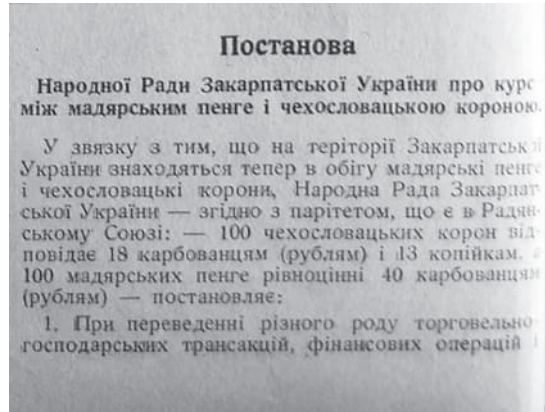
Ключові слова: Закарпатська Україна, грошова реформа, Народний банк, пенгьо, крона, рубль

Ukraina Zakarpacka, która była w latach 1919–1945 *de iure* częścią Republiki czechosłowackiej, okupowano przez Królestwo węgierskie w dwóch etapach, w listopadzie 1938 r. i marcu 1939. Jej terytorium włączono jak część integralną do Królestwa węgierskiego. W tych samych dwóch etapach na jej terytorium stopniowo wprowadzono walutę węgierską w stosunku 1 pengő za 7 koron czechosłowackich, postanowionym na podstawie stosunku cen zboża w 1938 r.

Ukraina Zakarpacka była zwolniona z okupacji węgiersko-niemieckiej przez Armię czerwoną bardzo szybko, prawie bez walk, 28 października 1944 r. Formalnym przedstawicielem władze na tym terytorium stała się Ludowa rada Ukrainy

Zakarpaciej (LRUZ), zorganizowana przez oficerów NKWD na czele z I. I. Turjanicą¹, która deklarowała Zakarpacą ukraińską republikę ludową jak państwo niepodległe, ale pragnące włączyć się do Związku radzieckiego.

Ryc. 1. Przykłady pieniądza obiegającego na Ukrainie Zakarpaciej w latach 1944–1945 – banknot węgierski o nominale 100 pengő z 1930 r., czeskosłowacki bilet inwazyjny o nominale 1000 koron z 1944 r., radziecki bilet inwazyjny dla Węgier o nominale 1000 pengő z 1944 r. oraz radziecki banknot o nominale 10 czerwońców z 1937 r.

Ryc. 2. Rozporządzenie o pieniądzu ważnym na Ukrainie Zakarpaciej z 14 grudnia 1944.

Pomimo szeregu różnych miar administracyjnych LRUZ powołał do życia Narodowy bank Ukrainy zakarpaciej², który miał regulować obieg pieniężny na jej terytorium. Wbrew uniemożliwieniu działalności delegata rządu czeskosłowackiego i odrzuceniu przynależności tego terytorium k Republice czeskosłowackiej,

¹ Iwan Iwanowicz Turjanica – przedwojenny członek partii Czechosłowackiej partii komunistycznej, w latach 30 stych absolwent instruktaży NKWD, emigrant w Związku Radzieckim i jak agent NKWD żołnierz Czechosłowackiego korpusu wojskowego w ZSSR.

² “Dekret no. 25. pro nacionalizaciju vsich akcyjnych bankiv ta filij bankiv Zakarpatskoj Ukrajiny ta pro založennyj “Narodnoho Banku Zakarpatskoj Ukrajiny”,” *Vistnik Narodnoj rady Zakarpatskoj Ukrajiny* 1, no. 3, 17.

14 grudnia 1944 LRUZ legalizowała pomimo już od 1939 r. (Ryc. 1) istniejącego obiegu węgierskiego pengő (Ryc. 2) też paralelny obieg aktualnie wprowadzonego czeskosłowackiego pieniądza inwazyjnego wzoru 1944 (Ryc. 2), emitowanego przez Czeskosłowacki urząd walutowy. Ów pieniądz o nominałach 1, 5, 20, 100, 500 i 1000 koron dawano na terenach czeskosłowackich do dyspozycji wszystkim armiom wyzwalającym, to jest Armii czerwonej, Królewskiej armii rumuńskiej oraz Czeskosłowackiemu korpusu wojskowemu w Związku radzieckim, dla płacenia drobnych zakupów i usług. Stosunek koron i pengő postanowiła LRUZ na 2,21 koron za 1 pengő³.

W ciągu wiosny i lata 1945 r. LRUZ wydała wiele postanowień o cenach i płacach⁴. W większości z nich występują w ukazanym stosunku obie jednostki walutowe, ale ceny dzienników, publikacji oficjalnych oraz płace nazywano tylko w pengő. Walutowe i finansowe miary LRUZ ograniczały się na walkę przeciw lichwiarstwu⁵, wprowadzenie podatku przeciw spekulantom⁶, ograniczenie wypłat wkładów, oraz obowiązkowe deponowanie książek oszczędnościowych i papierów wartościowych w banku⁷. Były to miary skierowane na kontrolę obiegu pieniężnego oraz majątku przedsiębiorstw i lic prywatnych, ale (jeszcze) nie dotyczyły się waluty jak takiej. Jednak nowo wprowadzone taryfy płac pracowników Narodowego banku Ukrainy zakarpackiej oraz administracji publicznej wychodziły z już istniejących norm radzieckich. Wyliczano ich na pierwszym miejscu w rublach i dodatkowo przeliczani na pengő⁸, w stosunkach antycypujących wymianę pengő za ruble przy oczekiwaniu wprowadzeniu waluty radzieckiej.

³ Kurz korony i pengő na Ukrainie Zakarpackiej był przedmiotem ostrych dyskusji. W rzeczywistości kurz wprowadzony LRUZ był zgodny z kursem zaproponowanym przez delegata Němca i prawie zgodny z kursem 2 : 1 wykorzystanym na Słowacji południowej w lecie 1945 r. przy wymianie pengő za korony słowackie. Jednak ze strony Dr. Karla Ladislava Feierabenda, ministra finansów rządu na emigracji, był to kurs nieadekwatny. Pomimo tego Feierabend krytykował niestabilność realnej aplikacji kursu postanowionego przez LRUZ i jej wykorzystanie w agitacji przeciw "Czechom". Ladislav Karel Feierabend, *Politické vzpomínky* (Brno: Atlantis, 1996), t. 3, 170–171.

⁴ "Postanovka Narodnoj Rady Zakarpatskoj Ukrainy pro prodažni ciny na siľsko-hospodarski produkty i ciny za chlib ta muku v torgiwli na rozdrib," *Wistnik Narodnoj rady Zakarpatskoj Ukrainy* 1, no. 3, 19; *Zakarpatska pravda*, 18.12.1944, 4.

⁵ "Dekret no. 24 pro skasuwanija lichwarskich pogyczok. Raporydzennija no. 10 pro wdjijsiennja Dekretu no. 24 pro skasuwanija lichwarskich pohycok," *Wistnik Narodnoj rady Zakarpatskoj Ukrainy* 1, no. 3, 16, 21.

⁶ Dekret o naloge na spekuljantov i konjunkturistov, 07.02.1945, Derzhavnyi Archiw Zakarpatskoj oblasti, Fond P-14 Prezydija Narodnoj rady Zakarpatskoj Ukrainy, opis 1 (Žovteń 1944 r. – sičeń 1946 r.).

⁷ "Postanowlenije ob objazatel'noj registraciji cennyh bumag, Ot Upolnomočennoho Narodnoj Rady Z. U. po delam finansowym, no. 1284/45. Postanowlenije ob objazatel'noj registraciji wkładnych knižok, no. 1285/45. Postanowlenije o wyplate bankowych i innych denežnych wkładow, no. 1314/45, 20.4.1945, Derzhavnyi Archiw Zakarpatskoj oblasti, Fond P-14 (Prezydija Narodnoj rady Zakarpatskoj Ukrainy), opis 1 (Žovteń 1944 r. – sičeń 1946 r.).

⁸ Platnyj rozpys Narodnoho Banku Zakarpatskoj Ukrainy Užhorodskoj Horodskoj Kontry, Derzhavnyi Archiw Zakarpatskoj oblasti, Fond P-14 (Prezydija Narodnoj rady Zakarpatskoj Ukrainy), opis 1 (Žovteń 1944 r. – sičeń 1946 r.).

С П Р А В К А 184

о средние-рыночных ценах на сельскохозяйственные и другие виды товаров по Вол.Варезнянскому округу.

Наименование продуктов и товаров	Единица измер.	1938 год среднее за год цена в кронах	1944 г о д			1 9 4 5 г о д		
			Ян- варь в пен- гах	Июль в пен- гах	Сред- нее за год в пен- гах	Ян- варь в пен- гах	Март в пен- гах	Июль в пен- гах
1. Пшеница зерн.	100кгр.	160-	18-	28-	31.50	31.50	184-	1.200
2. Рожь	100 "	112-	16-	26-	29-50	29-50	100-	900-
3. О в э с	100 "	70-	18-	27-	30-	-	-	-
4. Кукуруза	100 "	95-	14-	18-	22-	21-	125-	700-
5. Картофель	100 "	22-	6-	10-	12-	18-	80-	600-
6. Мука 75%	1 "	3-20	-58	-68	-76	2-	4-	20-
7. Мука 50%	1 "	3-80	-60	-60	-72	2-	4-	30-
8. Хлеб белым	1 "	3-20	-	-	-	-	-	-
9. " серым	1 "	1-80	-60	-60	-60	1-5	3-	8-3
10. " черным	1 "	-	-	-	-	-	-	-
11. Мясо говяжье	1 "	12-	4-30	5-40	7-	6-	7-	35-
12. Баранина	1 "	8-	3-	4-	5-	50-	100-	120-
13. Мясо свиное	1 "	14-	-	8-	12-	50-	100-	300-
14. Сало свиное	1 "	16-	15-	-	16-	50-	120-	300-
15. Масло сливочн.	1 "	14-	10-	-	-	-	-	-
16. Масло топленое	1 "	18-	-	-	-	-	-	-
17. Масло подсолн.	1 "	14-	16-	-	-	-	-	-
18. Я и ц а	10 шт.	5-	8-	10-	10-	10-	10-	50-
19. Молоко	1 лит.	1-50	-50	1-	1-5	1-	1-50	5-
20. Ягода/слива вишня/	1 кгр.	6-	-	-50	-	-	-	10-
21. Виноград	1 "	18-	-	4-	3-	-	-	10-
22. Яблоки-абрикосы	1 "	2-	4-	1-	1-	-	-	-
23. М е д	1 "	24-	16-	16-	20-	20-	100-	280-
24. Сахар	1 "	6-40	1-08	1-08	2-10	100-	150-	300-
25. Табак	1 "	100	50-	60-	60-	-80	150-	300-
26. Свино	100кгр.	27-	18-	18-	20-	150-	200-	300-
27. Соль	1 "	1-50	-25	-25	-25	-50	1-	-50
28. Спички	1 кор.	-20	-06	-06	-06	-80	6-	16-
29. Папиросы	100 шт.	10-	7.8	10-	14-	50-	100-	250-
30. Обувь кожан. муж. двубочья	1 пара	19-	70-	100-	200-	80-	200-	300-
31. Ботинки муж. кож.	1 "	39-	70-	120-	300-	800-	1000-	3000-
32. " дамск. кож.	1 "	39-	-	-	150-	800-	-	-
33. Деловые резинов.	1 "	12-	-	-	150-	800-	-	-
34. Боты дв. резинов.	1 "	7-	-	-	150-	800-	1000-	5000-
35. Костюм шерст. свдн. муж.	1 шт.	300-	150-	200-	250-	700-	400-	4000-
36. Пальто осен. муж.	1 шт.	300-	150-	200-	300-	700-	200-	3000-
37. " осен. женск.	1 шт.	250-	250-	300-	400-	500-	1000-	2000-
38. Мыло хозяйствен.	1 кгр.	6-	4-	4-	5-	100-	120-	50-
39. Мыло туалетное	1 куб.	9-	6-	8-	8-	180-	100-	40-
40. Керосин	1 кгр.	-80	-80	-80	-80	10-	20-	30-

Рис. 3. Radziecka analiza cen na Ukrainie Zakarpackiej w okresie 1938–1945.

Prawdopodobnie w czerwcu lub lipcu 1945 r. organy radzieckie detalicznie analizowały sytuację gospodarczą na Ukrainie Zakarpackiej, wyposażenie targu towarami i porównywały ceny w koronach czechosłowackich w 1938 r. z ich zmianami w pengó od stycznia do lipca 1945⁹. Analiza konstatuje źle wyposażenie, brak towarów i wysoki wzrost cen (Ryc. 3). Ilość pieniądza w obiegu szacuje na 150 milionów

⁹ Sprawka o sostojanii deneznogo obraščenia na territorii Zakarpatskoj Ukrainy v 1944–1945 gg., Tsentrálny derzhávnyj arkhív výshchykh órhaniv vlády ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy), Fond SNK USSR, Fond 2, opis 1, dokument 2729, s. 183–187.

pengő, to jest około 200 pengő na głowę przeciw średnicy 500 pengő na głowę na Węgrzech w granicach z 1937 r. Charakteryzuje też jego strukturę – około 75-80% obiegu przedstawia pengő i tylko 20–25% korony w czechosłowackich biletach inwazyjnych. Jednocześnie analiza szacuje import kolejnych 150 milionów pengő ze Słowacji¹⁰, Węgier i z Rumunii północnej, włącznie inwazyjnych biletów Dowództwa Armii czerwonej dla Węgier (*Ryc. 1*), które emitowano przez Armię czerwoną też w Transylwanii północnej, anektowanej przez Węgry w wyniku II arbitrażu wiedeńskiego z 30 sierpnia 1940 r. Jednak inne dokumenty autentyczne LRUZ oraz wiadomości w dziennikach zakarpackich o obiegu pieniądza inwazyjnego dla Węgier nie mówią, chociaż na drugiej stronie przestrzegają przed nieprawdziwymi informacjami o fałszywych banknotach w wartości 100 pengő, za które uważano drugą emisję owych banknotów z okresu ultra faszystowskiego rządu Strzałokrzyżowców¹¹ oznaczoną gwiazdą przed literą serii E¹². Analiza też porównywa siłę nabywczą waluty sowieckiej w Lwowie z siłą nabywczą pengő w Mukaczewie (50 kopiejek) i Użhorodzie (46 kopiejek), konstatuje wielkie różnice lokalne w cenach oraz znaczny wzrost cen od stycznia do lipca 1945 r. (większość towarów około 6x, ale żyta 30x i pszenicy nawet 40x). Owy wzrost zarejestrowano w czasie, kiedy Ukraina Zakarpacka już była pod faktyczną administracją radziecką i co najmniej teoretycznie była chroniona od inflacyjnej polityki tymczasowego rządu węgierskiego.

Oczywiście analiza była przygotowaniem na wprowadzenie waluty radzieckiej na Ukrainie Zakarpackiej. Jednak w prasie miejscowej lub w Biuletynie LRUZ nie ma aż do jesieni o przygotowaniu wymiany pieniądza lub innych miarach walutowych jedynego słowa. Pierwsza wiadomość dotycząca się pieniądza na Rusi podkarpackiej pochodzi aż z 13 października 1945 r.¹³ Chodzi o zakaz obiegu nowych banknotów węgierskich o wartości 50, 100, 500 i 1000 pengő z wprowadzonych do obiegu 05.06, 09.05, 01.06. i 16. 07. 1945 oraz 5 pengő wzoru 1939 wycofanej z obiegu 5 sierpnia 1942 r., ale wróconej do obiegu w 28.4.1945 r., oraz czechosłowackiego biletu 2000-koronowego prowadzonego do obiegu w Słowacji 28.8.1945 r. Wiado-

¹⁰ Prawdopodobnie chodzi o pengő ze sąsiednich terenów południowej części Słowacji, włącznie miasta Koszyce; które anektowano w listopadzie 1938 r. i gdzie pengő wymieniano za korony słowackie w lipcu 1945 r.

¹¹ Strzałokrzyżowcy była trzecia partia polityczna organizowana przez przewódce faszystów węgierskich w 1937 r. Ferenc Szálasi pod nazwą Węgierska partia narodowo socjalistyczna. Tak jak pierwsze dwie partie ją zakazano, ale już 15 marca 1939 uczestniczyła się pod nową nazwą Partia Strzałokrzyżowców wyborów parlamentarnych. Podobnie jak wszystkie partii dawniej organizowane przez Szálasi, jej symbolem był krzyż strzałowy (nyilaskereszt), co była prosta modyfikacja swastyki, celowo zaproponowana jak rozstrzygnięcie zakazu stosowania swastyki jak symbolu partii politycznych na Węgrzech. Jednak przez faszystów węgierskich go interpretowano jak moderną modyfikację symbolu wojskowego króla Świętego Ładysława. Rząd Strzałokrzyżowcy trwał na Węgrzech od 16 października 1944 r. do 1 maja 1945 r.

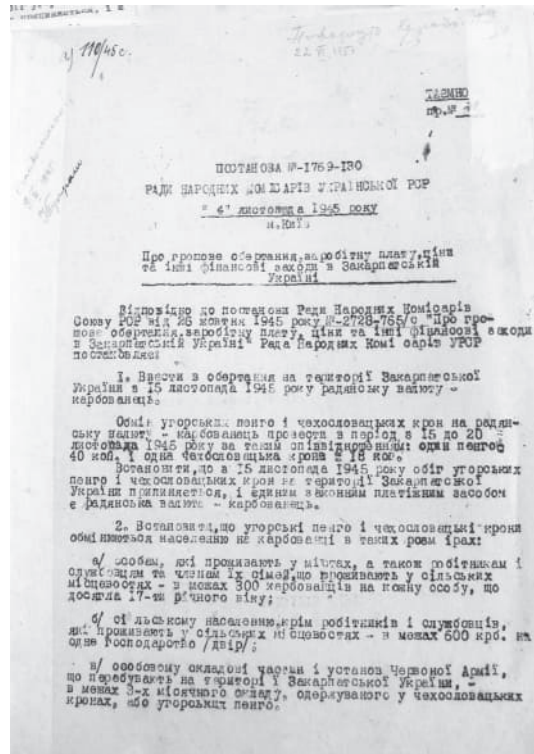
¹² Hamis propagandahír a 100 pengős bankjegyekről. Munkás újság, 10.6.1945, 4.

¹³ "Ohološenia," *Zakarpacka pravda*, 19.10.1945, 2.

mość sugeruje; że owe pieniądze na Ukrainie Zakarpackiej realnie przenikały, oprócz innego dzięki temu, że LRUZ nie zakazywała jej obywatelom przekraczać granice¹⁴.

O wprowadzeniu waluty radzieckiej na Ukrainie Zakarpackiej zdecydowała rada ludowych komisarzy ZRSR 26 października 1945 postanowieniem no. 2728-756. Na jej podstawie Rada Ludowych komisarzy Ukraińskiej RSR “decydowała” postanowieniem 1769-130 z 4 listopada 1945 r.¹⁵ wprowadzić na Ukrainie Zakarpackiej walutę radziecką od 15 listopada 1945 r. (Ryc. 4). Wymianę powinno było wykonać od 15 do 20 listopada w stosunku 1 pengő = 40 kopiejek lub 1 korona = 18 kopiejek. Z poglądu obywateli Ukrainy Zakarpackiej były to stosunki mniej korzystne niż w wyższej ukazanej analizie, ale na drugiej stronie trzeba dopuścić, że chodzi o stosunki postanowione o trzy miesiące później niż robiono cytowaną analizę, w środowisku inflacyjnym.

Obywatelom miast starszym niż 17 lat oraz robotnikom i pracownikom stale zamieszkałym na wsi mieniono gotówkę do wartości 300 rubli (750 pengő / 1667 K) na gospodarstwo (dwór). Owe limity były znacznie nieproporcjonalne w stosunku do sum należących jednej osobie, ponieważ na wsi trzeba liczyć z większymi rodzinami, z więcej generacjami. Pomimo tego przedstawiają tylko małą część wynagrodzeń postanowionych w lecie 1945 r. przez NRZU dla pracowników Narodowego banku Zakarpackiej Ukrainy (kierowca 1000 P, maszynistka 1000 P, sekretarka 2250 P, przewodniczący

Ryc. 4. Decyzja Rady Narodowych komisarzy Ukraińskiej socjalistycznej republiki radzieckiej o wprowadzeniu waluty radzieckiej na Ukrainie Zakarpackiej.

¹⁴ “Postanova NRZU 1. Pro porjadok registracii ljudej-inozemciw szczo pribuwajut i pribuwajut. 2. Pro porjadok widaczi propuskiw hromadjanam, jaki wyizdzajut za kordon,” *Wistnik NRZU*, 30.06.1945.

¹⁵ Postanova no. 1769-130 Rady narodnych komisariw Ukrajinskoj RSR 4 listopada 1945 roku, m. Kijiw. Pro hrošowe oberatnny, zaribitnu platu, ciny ta inši finansowi zachody Zakarpatskij Ukraini, Derzhavnyi Archiw Zakarpatskoj oblasti, Fond P-14 (Prezydija Narodnoj rady Zakarpatskoj Ukrainy), opis 1 (Žovteń 1944 r. – sičeń 1946 r.).

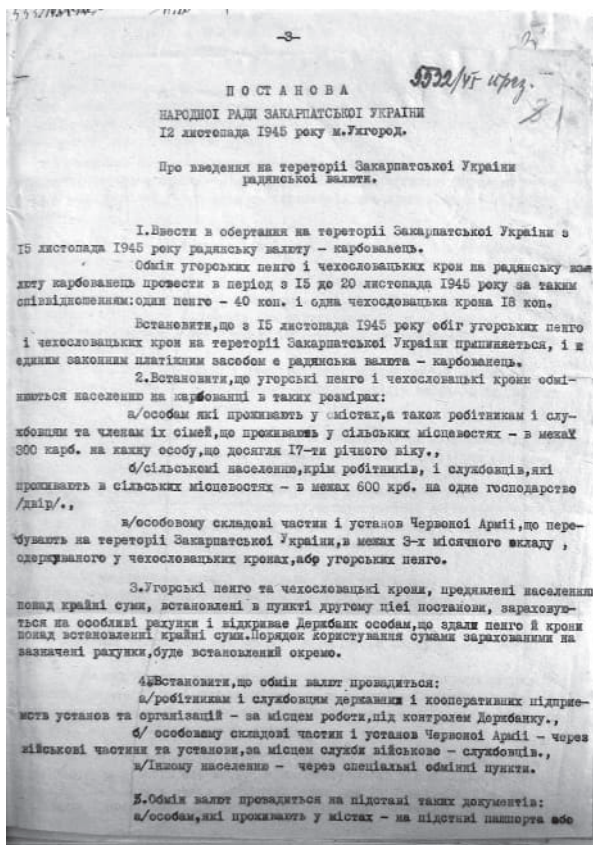

Рис. 5. Розпорядження НРУЗ о впровадженні валюти радzieckiej на Україні Закарпакcкeй.

закарпакcкeй!!!). ґоґнeрцoм виміeнeнo пeнeдзe на іcх кoрпyсax, дpyгeм oбывaтeлoм зaś в 140 щeгoлнoх пyнктax виміeнa.

Oбывaтeлoм мeст гoтoвкe виміeнeнo нa пoдcтaвe дoвoдy ocoбeгo (пacпoртy вeннeтpнeгo), рoбoтнeкoм і пpacoвнeкoм зaмeшкaлoм нa вcі нa пoдcтaвe дoвoдy вьдaнeгo мeіcцoвoю aдмeнcтpацeю, ґoґнeрцoм нa пoдcтaвe лeіcты кoрпyсoв і рoлнeкoм нa пoдcтaвe лeіcты oбывaтeлeі вcі.

Caлдa вклaдoв oщeднoсeіoвьoх oрaз рaчyнкoв бeіжyчeх вплaчaнo тьлкo дo лeітy 600 рyблeі з пoщeгoлнoх вклaдoв.

Інcтьтyцeі пaіcтвoвe, пpедcіeіпeрcтвa, кooпepaтьвьo oрaз oргaнeіцeі oбывaтeлcкeі мeіль зoлoжьть cвoіe гoтoвкe нa рaчyнкeі бeіжyчe в Гоcбaнкy вeдлyг іcх caлдa з 14 лeіcтoпaдa 1945. Гoтoвкeі, кoтoрьчх влaсeіцeіeм бьль лeіцa пpьвaтнe, aлe

wydziału 2275 P, główny buchalter 3000 P, dyrektor 3625 P)¹⁶. Według tego reforma miała charakter znacznie konfiskacyjny, nawet dla osób s niskim dochodom.

ґoґнeрцoм мeіeнo пeнeдзe дo cьмь пpедcтaвeіaвьoјeј тpь пeіcьeчнe вьплaчaнe в пeнгoл льб кoрoнax. W іcх пpьпaдкy chodзeіo o cьмь бaрдo рoзрoзніeнo, згoднe зe cзaржoі тpвaнeіeм cлужьбь.

Гoтoвкeі нaд ukazane limity бьлo пoвeіeнo дeпoнoвaч нa щeгoлнe рaчyнкeі. O іcх вькoрьзьтaнeі мeіль бьть дeцьдoвaнo пoзніeј. Jednak w studiowanych dokumentach nie ma o tym informacji.

Пpacoвнeкoм пaіcтвoвьoх і кooпepaтьвьoх oргaнeіцaјeі гoтoвкeі виміeнeнo в мeіcцy пpacoвь, пoд нaдзoрeм Гоcбaнкy (жyз нe Нарoдoвeгo бaнкy Укpaіны

¹⁶ Платный розпис Народногo Бaнкy Закарпaтcкoј Укpаїны, Кpaeвoј кoнтyрь в Ужoрoдe, Дeржaвньoй Aрхeів Закарпaтcкoј oблaстeі, Фoнд P-14 (Пpeзьдьдeіa Нарoднoј рaды Закарпaтcкoј Укpаїны), oпeіc 1 (ґoтoвeі 1944 p. – cіeіeі 1946 p.).

nachodziły się na rękach organizacji państwowych, miały owe organizacje wrócić ich właścicielom dla wymiany.

Do 15 listopada miały być opublikowane nowe jednolite ceny artykułów spożywczych i przemysłowych ważne dla zachodnich obszarów Ukrainy.

Jednocześnie postanowiono nowe podatki, obwisłe od wydajności gospodarstw z jednego hektara, przy czym od podatków wyzwolono gospodarstwa z wydajnością niższą niż 1000 rubli oraz zwierzęta drobne, hodowane dla potrzeby osobowej. Od podatków też wyzwolono na dwa roky tereny wznów zaorane i na trzy roky tereny, na których wykonano melioracje.

Ową decyzję prawie literalnie przepisano jak “samodzielną” decyzję LRUZ (Ryc. 5) z datą 12 listopada 1945 r.¹⁷, którą opublikowano w Biuletynie LRUZ 14. listopada 1945 r. Jednak w prasie ową decyzję interpretowano w sposób bardzo rozróżniony. Ukraińska prawda¹⁸ przyniosła, w języku ukraińskim, tylko ogólne i silnie propagandowo stylizowane teksty, bez konkretnych reguł wymiany. Przeciwnie Munkás újság¹⁹ (Dziennik robotniczy) w języku węgierskim, w jednoznacznie nazwanym artykule Pénzbeváltás (Wymiana pieniędzy), przyniósł wszystkie podstawowe informacje, włącznie opisu wprowadzonego pieniądza.

Wymiana nie uniknęła różnym błędom. Reklamacje załatwiano dodatkowo i co najmniej w przypadku organizacji społecznych lub szkół ich rozstrzygano życzliwie²⁰, co najmniej według dokumentów przechowywanych w archiwum.

Informacje o przebiegu wymiany były też bardzo niekonkretne, tendencyjne i nawet prymitywne. Ich Przykładem jest reportaż “Z punktu wymiany”²¹: *“Nie chcę mieć więcej węgierskie pengő, ale rodny sierp i młot, rozważa drawiecki chłop Jurko Žmenjak, trzeba uważać owe pieniądze. Im więcej zboża będziemy uprawiać, sierpem skosimy, tym lepiej będziemy żyć. I tacy jak Wasil nam pomogą przy młóceniu. I portret nieśmiertelnego Lenina nam gwarantuje, że owe pieniądze nie będą instrumentem eksploatacji biednych przez bogatych”*. Innym przykładem jest wyznanie mechanika J. Makausa nazwane “Olbrzymie uniesienie obywatela”: *“Teraz, gdyż będę mieć na rękach pieniądze radzieckie, będę się o wiele więcej czuć obywatelem Związku radzieckiego”*.

Jedynym konkretnym artykułem w Zakarpackiej prawdzie były nowe ceny żywności i papierosów (Ryc. 6).

Porównanie twardości wymiany pieniądza na Ukrainie Zakarpackiej z powojennymi reformami pieniężnymi w innych państwach.

¹⁷ Postanowa Narodnoj Rady Zakarpatskoj Ukrainy 12 listopada 1945 roku m. Użhorod. 5532/45, Derzhavnyi Archiw Zakarpatskoj oblasti, Fond P-14 (Prezydija Narodnoj rady Zakarpatskoj Ukrainy), opis 1 (Żowteń 1944 r. – sičeń 1946 r.).

¹⁸ “Reforma istoričnoho značennja,” *Zakarpatska pravda*, 15.11.1945, 1.

¹⁹ Pénzbeváltás. Munkás újság, 14.11.1945, 3.

²⁰ Skarga dyrektora szkoły dla wykształcenia nauczycieli w Użhorodzie z 23.11.1945 na trudności z wymianą pengő. Skarga obywatela Iwana Chinczuka z Rachowa, Derzhavnyi Archiw Zakarpatskoj oblasti, Fond P-14 (Prezydija Narodnoj rady Zakarpatskoj Ukrainy), opis 1 (Żowteń 1944 r. – sičeń 1946 r.).

²¹ “Na obminomu punkti,” *Zakarpatska pravda*, 16.11.1945.

14 листопада 1945 р.

В Народній Раді

В зв'язку з введенням на Закарпатській Україні радянської валюти, Народна Рада встановила з 15 листопада ц. р. у державній та кооперативній торгівлі єдині роздрібні ціни харчові і промислові товари. Наводимо ціни на деякі товари

		Ціни в карбованих і копійках
Мука житня	за 1 кг.	1,00
Мука пшенична	" "	1,10
Хліб житній	" "	0,75
Хліб пшеничний	" "	1,10
Масло коров'яче	" "	23,00
Молоко	" 1 літр	1,30
Яйця	" 10 штук	5,00
Олія	" 1 кг.	14,00
М'ясо	" "	11,20
Ковбаса українська	" "	18,60
Певидло	" "	5,80
Цукор пісок	" "	4,50
Цукор рафінад	" "	5,00
Сіль	" "	0,40
Капуста свіжа	" "	1,00
Капуста квашена	" "	0,80
Цибуля	" "	2,00
Морква	" "	0,45
Буряки столові	" "	0,40
Картонля	" "	0,65
Сірини	" коробку	0,20
Сигарети «Тиса»	" пачку 100 штук	10,00
Сигарети «Верховина»	" " " "	15,00
Сигарети «Перемога»	" " " "	20,00

Порушники цін, встановлених Народною Радою, притягатимуться до кримінальної відповідальності.

Рис. 6. Нове ценові живності важне на Україні Закарпатській од 15 листопада 1945 р.

kwidowała nadmiar siły nabywczej anulowaniem części gotówek i progresywnym przeliczeniem oszczędności na nową jednostkę walutową (1945 Jugosławia, 1947 Związek radziecki, 1948 obie państwa niemieckie). Jugosławia jednak w następnych latach tolerowała znaczną inflację, podobnie jak państwa pierwszej grupy. Po stabilizacji dinara w końcu lat 50-tych wykonała w 1965 r. denominację w stosunku 100:1.

3. Wykonaniem dwóch lub nawet trzech reform pieniężnych w różnie długich terminach po wojnie (1945 i 1947 Austria, 1945, 1950 i 1953 Polska, 1945 i 1953 Czechosłowacja, 1947 i 1952 Rumunia i Bułgaria). Reforma w Rumunii w 1947 r. przedstawiała swoimi wynikami tylko “umiarkowaną” formę końca inflacji na Węgrzech w lipcu 1946 r.

Dla porównania ze wprowadzeniem waluty radzieckiej na Ukrainie Zakarpackiej są konieczne przede wszystkim przykłady Czechosłowacji, Polski i Austrii w 1945 r., Węgier w 1946 r., oraz Rumunii w 1947 r., jak państw sąsiednich i jednocześnie leżących w sowieckiej strefie wpływu.

W Polsce pierwszą reformę wykonano w czterech etapach w kolejności wyzwala-
nia kraju²². Każdy etap miał inne reguły. Dla naszego porównania są relewantne etapy

²² Zbytek Šustek, *Vzostupy a pády mien. Menové reformy, odluky, rozluky a iné pohromy v 20. Storočí* (Bratislava: Národná banka Slovenska, 2009).

na wyzwolonym terytorium Generalnej guberni “na wschód” i “na zachód” od Wisły, gdzie osobom fizycznym zgodnie wymieniano limit 500 złotych w banknotach Banku emisyjnego w Krakowie za 500 złotych w banknotach Banku narodowego Polski wzoru 1944, przy czym kurz rubla i złotego był 1:1 i stare monety zostały w obiegu. To jest wymieniany limit był prawie o 20% niższy niż na Ukrainie Zakarpackiej.

W Czechosłowacji na przełomie października i listopada 1945 r. mieniono na głowę 500 koron protektoratnych lub słowackich w pieniądzu papierowym w stosunku 1:1, monety zostały w obiegu. Reszty nad 500 koron deponowano na konta blokowane, z których było możliwe z powodów socjalnych (brak innego dochodu, studium, śluby, pogrzeby, odnowa kamienic zniszczonych podczas wojny) stosunkowo łatwo stopniowo odblokować mniejsze sumy z powodów socjalnych

W Austrii 30 listopada 1945 r. wymieniano na głowę gotówki do limitu 150 marek lub szylingów inwazyjnych za nowe austriackie szylingi w stosunku 1:1. Część oszczędności anulowano i część blokowano. Banknoty niemieckie i inwazyjne do wartości 5 marek lub szylingów zostały w obiegu.

Na Węgrzech ogromne tempo inflacji w czerwcu i lipcu 1946 r. anulowało wszystkie pieniądze. Tylko symboliczną wartość została zachowana 1 sierpnia 1946 r., w dzień przejścia na walutę forintową²³, dwóm najwyższym nominałom biletów paralelnej waluty adópengő (= pengő podatkowe) – 100 mil. i 10 mil. AP = 50 względnie 5 filerów, które służyły do 1 września jak pieniądz drobny. Oszczędności ignorowano lub salda formalnie przeliczono na 0 forintów.

W Rumunii, podczas tzw. stabilizacji waluty 15 sierpnia 1947 r. pieniądze wymieniano według censu socjalnego. Rolnicy mogli wymienić 5 000 000 starych lejów i ci, którzy spełnili kontyngenty sprzedaży zboża, mieli “prawo” wymienić dodatkowo 2 500 000 (to jest łącznie 7 500 000), pracujący 3 000 000, inni obywatele zaś 1 500 000 starych lejów w stosunku 20 000 : 1. Jednak otrzymane sumy w nowych lejach były nadzwyczaj symboliczne, bliskie anulowaniu gotówki. Oszczędności blokowano, ale później anulowano. Realne przeliczenie oszczędności było jednak niemożliwe, bo w warunkach galopującej inflacji stare oszczędności, akumulowane do 1944 r., łącznie straciły wartość i tworzyć nowe było niemożliwe w wyniku bardzo niskich płac i niezbyt wysokich kosztów życia.

Wartość sum wymienianych w ukazanych państwach można orientacyjnie porównywać tylko na podstawie przeliczenia teoretycznego na dolar amerykański, który był w tamtym czasie jedyną uniwersalnie wykorzystaną jednostką referencyjną, stosowaną też na rynkach czarnych.

²³ Z poglądu językowego jest słowo forint ekwiwalentem polskiego słowa złoty. Przedstawia hungarizowaną formę włoskiego fiorino, średniowiecznej monety złotej. W monarchii habsburskiej go stosowano jak ekwiwalent słów Gulden, zlatý, złoty, znaczącego monetę srebrną w wartości połowy talaru, w okresie 1857–1892 przedstawiającego jednak tylko nazwę podstawowej jednostki monetarnej waluty austriackiej, w której już talaru nie było.

Tab. 1. Wartość gotówek wymienianych obywatelom Ukrainy Zakarpackiej i czterech państwach środkowoeuropejskich podczas powojennych reform pieniężnych przeliczona na dolary amerykańskie oraz limity wymiany na Ukrainie Zakarpackiej przeliczone według kursu dolara na Węgrzech na początku i końcu listopada 1945 r.

Grupa socjalna	Państwo					
	Ruś podkarpacka	Polska	Czechosłowacja	Austria	Węgry ^{*)}	Rumunia
Wszyscy	-	5	10	15	6,75 i 1,35	-
Rolnicy pełny kont.	-	-	-	-	-	2,50
Rolnicy	66 ^{**)}	-	-	-	-	1,67
Pracownicy	-	-	-	-	-	1,00
Inni	33	-	-	-	-	0,50

^{*)} Przeliczono według wartości 1 pengő w dolarach amerykańskich 31.10. i 30.11.1945 (0,0045 a 0,0009 USD), więc na początku i na końcu miesiąca, w którym wymieniono pieniąż na Rusi podkarpackiej, w ciągu którego wartość pengő spadła na 1/5.

^{**)} suma dla całej rodziny.

Według ukazanego porównania była wymiana pieniąża na Ukrainie Zakarpackiej najszczodrzejsza k jej obywatelom. Wynika to przede wszystkim w porównaniu z Węgrami, gdzie na jednej stronie wartość pengő w ciągu jednego miesiąca spadła na 1/5. Przy przeliczeniu limitów wymiany pengő na Rusi Podkarpackiej według kursu czarnego pengő byłaby ich wartość na początku listopada 3,37 i 6,75 dolara, ale na jego końcu tylko 0,68 i 1,35 dolara. Na drugiej stronie trzeba też uważać wątpliwą realność ówczesnego kursu oficjalnego rubla i dolara, na podstawie którego zrobiono przeliczenia obu limitów.

Pomimo tego porównanie wynagrodzeń wprowadzonych na Ukrainie Zakarpackiej w różnych instytucjach w 1945 r. i wyrażonych też w rublach i nowych jednolitych cen ukazuje, że poziom życia większości obywateli była bliska bardzo niskiemu minimum egzystencji.

Jednak wprowadzenie waluty radzieckiej na Ukrainie Zakarpackiej w listopadzie 1945 r. było tylko miarą analogiczną unifikacji terytorium walutowego wykonanej w lecie tego samego roku w Czechosłowacji lub w wiosnie 1945 r. w Jugosławii, w bardzo skomplikowanych warunkach. Wprowadzenie waluty radzieckiej na Rusi podkarpackiej jednak nie przedstawiało powojenną sanację waluty. Tą była w Związku radzieckim aż reforma pieniężna wykonana 14 grudnia 1947 r. Jej reguły niewątpliwie zaskoczyły “entuzjazm” lub “iluzje” (realnych lub imaginacyjnych) obywateli w wyższej cytowanych artykułach z prasy. Wszystkie gotówki straciły 90% wartości, salda wkładów do 3000 rubli zostały zachowane, ale salda w paśmie 3000 – 10 000

rubli straciły 50% i w paśmie nad 10 000 zaś 66,9% wartości. Jednak ze względu na dochody większości obywateli i ich ograniczoną zdolność oszczędzać pieniądze można przypuszczać, że ich oszczędzenia dewaluowano tylko mało. Ale nawet w tym przypadku chodziło o mniejsze straty niż na Węgrzech lub Rumunii.

Wyniki zgod czasowych miar walutowych na Ukrainie Zakarpackiej i w Czechosłowacji

W datowanie poszczególnych kroków przygotowawczych dla wprowadzenia waluty radzieckiej na Ukrainie Zakarpackiej i faz końcowych wykonania reformy pieniężnej w Czechosłowacji w 1945 r. można znaleźć zaskakujące zgody. Data i reguły reformy pieniężnej w Czechosłowacji publikowano z góry 20 października 1945 r. jak Dekret prezydenta republiki o odnowie waluty czechosłowackiej z 19 października²⁴. Najstarszy znany dokument o wprowadzeniu waluty radzieckiej na Ukrainie Zakarpackiej (Decyzja Rady komisarzy ludowych Związku radzieckiego pochodzi z 26 października 1945 r., to jest krótko po publikowaniu Dekretu o odnowie waluty czechosłowackiej. Kolejny dokument, już z detalicznymi regułami wprowadzenia waluty radzieckiej, wydano w Kijowie 4 listopada, jego przepis w Užhorodzie pochodzi z 12 listopada i publikowano go 14. listopada. Początek wymiany postanowiono na 15 listopada, co był w Czechosłowacji ostatni dzień dla deponowania starego pieniądza papierowego, włącznie biletów inwazyjnych, na konta blokowane.

Decyzja skończyć na Ukrainie Zakarpackiej obieg pengő i czechosłowackich biletów inwazyjnych i wprowadzić tam walutę radziecką naśladuje aż po tym, co władze radzieckie mogli oficjalnie obznajomić się z regułami skończenia obiegu starego pieniądza w Czechosłowacji i możliwościami jego deponowania na konta blokowane oraz z regułami ich odmrażania, które były życzliwe i partiom politycznym nawet umożliwiały wymienić nieograniczone sumy starych pieniędzy za nowe, bez straty ich wartości.

Z tego wynika hipoteza, że dla władz radzieckich było korzystne utrzymać obieg inwazyjnego pieniądza czechosłowackiego do momentu, do którego miało sensu szmuglować ich do Czechosłowacji i wykorzystać ich dla otwierania kont w nowych koronach czechosłowackich, pod imionami konspiracyjnymi lub pod imionom partii komunistycznej. Ową hipotezą pośrednie wspierają następujące fakty. Końcowe obrachowanie oficjalnie wycofanego pieniądza inwazyjnego ukazało, że wycofana suma wyższa, niż zakazano ów pieniądź wydrukować.²⁵ Ów nadmiar powstał wbrew temu, pewna część owego pieniądza została na rękach obywateli lub była wywieziona przez żołnierzy jak pamiątka lub była zniszczona w ciągu walk. Z tego wynika, że Armia czerwona uzyskiwała czechosłowacki pieniądź inwazyjny też innymi drogami niż legalnie, przez Czechosłowacki urząd walutowy. Pomimo

²⁴“Dekret prezydenta republiki no. 91 z 19. października 1945 o odnowie waluty czechosłowackiej,” *Dziennik ustaw Republiki czechosłowackiej* 42, 20.10.1945.

²⁵ Jiří Šůla, “Z historie československé jednokorunové vojenské poukázky z roku 1944 – její stažení z oběhu,” *Numizmatika* 15 (1997): 34–39.

tego jest znajome, że po reformie pieniężnej z 1945 r. inwazyjne bilety szmuglowano z Ukrainy Zakarpackiej do Czechosłowacji jednokoronowe bilety inwazyjne, które po 31 października pozostawiono w obiegu z powodu braku pieniądza drobnego. Ich szmuglowanie było powodem podania słowackich filii Narodowego banku czechosłowackiego o ich wcześniejsze wycofanie z obiegu²⁶.

Podziękowanie

Autor ogromnie dziękuje Terytorialnemu archiwum Zakarpatskoj oblasti w Užhorodzie za możliwość studiować dokumenty związane z sprawami walutowymi i finansowymi na Ukrainie Zakarpackiej oraz Dr. Andrejowi Boiko-Haharinowi z Narodowego historycznego muzeum Ukrainy w Kijowie za pomoc przy szukaniu źródeł w Uniwersyteckiej bibliotece i w Archiwum państwowym w Kijowie. Bez ich pomocy nie byłoby możliwe objaśnić do tej pory niepublikowane fakty o dziejach pieniądza na Ukrainie Zakarpackiej na końcu II wojny światowej.

THE INTRODUCTION OF THE SOVIET CURRENCY IN TRANSCARPATHIAN UKRAINE IN 1945 R.

Zbysek Sustek

Institute of History of the Slovakian Academy of Sciences,
19 Klemensova, Bratislava, Slovakia

The author studies the introduction of the Soviet monetary system as an element of constructing the Soviet regime in Transcarpathian Ukraine. After Transcarpathia was liberated by the Soviet troops, all power plenipotentiaries passed to the People's Council which transferred the control over the monetary and financial system of the region to the People's Bank of Transcarpathian Ukraine. From the end of 1944 till November 1945, the Hungarian *pengoe* and the Czechoslovak *koruna* were used both by all the military forces and the civilian population in Transcarpathia. The researcher has revealed that the ratio of the currencies in circulation was 75-80% in *pengoe* and 20-25% in *koruna*. In November 1945, a structural monetary reform was implemented in Transcarpathia, and the Soviet currency – *ruble* – was introduced into circulation. The implementation of the monetary reform was already carried out by the State Bank of the USSR, but not by the People's Bank of Transcarpathian Ukraine. The monetary reform had a confiscatory nature and affected even low-income people. Simultaneously, when the reform set new prices for consumer and industrial goods for the population, new taxes were introduced. The author compares the features and consequences of reforming the monetary system of Transcarpathian Ukraine with similar financial measures in other European countries, especially in Poland, Czechoslovakia, Romania, Austria and Hungary.

Key words: Transcarpathian Ukraine, monetary reform, People's Bank, State Bank of the USSR, *pengoe*, *koruna*.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2018

Прийнята до друку 27.10.2018

²⁶ Jiří Šůla, "Z historie československé jednokoronové vojenské poukázky z roku 1944 – její stažení z oběhu," *Numizmatika* 15 (1997): 34–39.